

VASS ERIKA

A SZABADTÉRI NÉPRAJZI MÚZEUM ERDÉLY ÉPÜLETEGYÜTTESÉHEZ VÉGZETT TEREPMUNKA TANULSÁGAI

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum idén ünnepli alapításának 50. évfordulóját. Az elmúlt fél évszázad folyamán a kezdeti célkitűzések jelentős mértékben kibővültek. A bekövetkezett szemléletváltozást jól érzékelteti a Múzeum küldetésnyilatkozata:

„A Szabadtéri Néprajzi Múzeum a társadalom és annak fejlődése szolgálatában álló non-profit, állandó, a közönség számára nyitott intézmény, melynek alapfeladata a népi építészet és lakáskultúra kutatása, tárgyi és szellemi emlékeinek gyűjtése a magyar nyelvterületen, ezen örökség őrzése, illetve a gyűjtemény anyagának sokoldalú közzététele, a széleskörű hozzáférés biztosítása. Gyűjtéseivel, kutatásaival részt vállal a vidéki Magyarország kulturális örökségének megőrzésében, a települések társadalmi és kulturális fejlődésében. Kiállításain, kiadványain, ismeretátadási és szabadidős programjain keresztül, a tárgyi emlékek, az életmód és a szokások bemutatásával, elméleti ismeretek és a mindennapi életben hasznosítható gyakorlati tudás közvetítésével segíti a népi hagyományok jobb megértését, hozzájárul a magyar kultúra hazai és nemzetközi szintű népszerűsítéséhez.”¹

A múzeumi bemutatás hitelességéhez nélkülözhetetlen az alapos terepmunka, a bemutatni kívánt közösségek megismerése. Így van ez az Erdély épületegyüttes esetében is. A 2006 óta folyó terepmunkák eredményeként számos vidéken bontottunk épületeket, gyűjtöttünk tárgyakat, továbbá elmélyítettük tudásunkat a múltat és a jelent meghatározó témákban. Tanulmányomban ezt a folyamatot mutatom be, jelezve a munka összetettségét, az egyes szakaszok egymásra épülését. Jelen keretek között elsősorban személyes benyomásaimról írok, úgy vélem, ezzel jobban hozzájárulok a kérdéskör egyes aspektusainak kibontásához, mint a gazdag szakirodalom összegzésével.

¹ <http://skanzen.hu/hu/a-skanzen/kik-vagyunk/a-skanzen-kuldetese> (Utolsó letöltés: 2017. augusztus 5.)

Mindannyian tudjuk, hogy a kutatott közösség megismerése csak részleges lehet. Ha több hónapot töltünk egy településen, akkor is maradnak általunk meg nem ismert események, normák, és valamennyire mindig megmaradunk idegennek. Ennek tudatában, minden nehézsége ellenére is meghatározónak tartom a terepmunka szerepét, és igyekszem minél több időt tölteni a múzeumi környezetben bemutatandó közösségek körében. A terepmunka során sokféle módszert használok, hogy mikor melyik kerül előtérbe, azt az adott szituáció határozza meg. Hiába tervezek meg előzetesen íróasztal mellett egy kutatást, a terepen sokféle olyan élmény ér, amely megváltoztatja a terveimet. Ugyanakkor lényegesnek tartom, hogy éljek ezekkel a lehetőségekkel, hiszen sokkal jobban megismerhetem ezen az úton az adott közösséget, mint a megtervezett folyamat során.

Az Erdély épületegyüttes telepítési koncepciója

A Múzeum célja az alapításkor a mai Magyarország területére jellemző népi építészeti jellegzetességek ábrázolása volt. Az intézmény 1998-ban kapott engedélyt arra a Kulturális Minisztériumtól, hogy gyűjtőkörét az egész magyar nyelvterületre kiterjessze. Ennek szellemében 1999-ben Tusnádon került megrendezésre egy Erdély népi építészetről szóló konferencia (BALASSA M. – CSERI szerk. 1999).² A határon túli program első elemeként a 2010-ben elkészült Észak-magyarországi falu tájegységben egy nemesradnóti ház épült föl a gömöri kismemesi kultúra reprezentálása érdekében.³

Az Erdély épületegyüttes előzetes telepítési koncepcióját 2006-ban Buzás Miklós főépítésszel dolgoztuk ki. Ez a bemutatandó vidékek, építészeti jellemzők (pl. alaprajz, falszerkezet, tüzelőberendezés) mellett a vallási, társadalmi paramétereket és az egyes épületekben megjelenítendő szituációkat (pl. mesterségek, népszokások) is tartalmazta (VASS – BUZÁS, 2007, 227–266.). Csak olyan épületeket választottunk, amelyeknek eredeti helyükön nem volt jövőjük, de múzeumi megmaradásukat fontosnak tartottuk. A helyben megmaradás érdekében a háromszéki kúria vagy az unitárius telek épületei másolatban épülnek fel, Torockóról pedig rekonstrukcióban építjük föl a Malonyay Dezső

² A Múzeum munkatársai korábban is végeztek erdélyi kutatást, így például H. Csukás Györgyi és Kecskés Péter 1997-ben rendezték sajtó alá Vargha László 1941–1943 közötti Borsa-völgyi népi építészeti kutatását (VARGHA, 1997).

³ A „skanzen módszer” Nagyné Batári Zsuzsanna az Észak-magyarországi falu tájegység kapcsán gyűjtött tapasztalatai alapján részletesen ismertette (NAGYNÉ BATÁRI, 2014).

könyvében legrégebbiként jelölt házat (MALONYAY, 1909, I. tabló.). Az enteriőrök mellett interaktív termes kiállításokat tervezünk, melyek az erdélyi jellegzetességek kultúrtörténeti háttérét ismertetik meg a látogatókkal. Így például szó lesz a mezőségi néptáncról és népzeneről, a puliszkáról, a sóról és a szalmakalapról is.

Az elmúlt években végzett kutatásaink tovább finomították a koncepciót, és újabb vidékek is bekerültek: Köröstárkány az Erdély és Alföld közötti átmeneti területet, a Fekete-Körös völgyét képviseli. A Mezőségről külön elemként a táncházmozgalom által ismertté vált Szék is megjelenik, illetve a székely Mezőségről Mezőpanit. A zabolai gazdaporta pedig a háromszéki társadalmi rétegzettséget árnyalja.

Habár a 2006-ban a Múzeumban megrendezett tanácskozáson résztvevő néprajzkutatók többsége nem támogatta a román és szász porta építésére tett javaslatunkat, idővel mégis megváltozott a vélekedés, így a koncepció egy mezőségi román és egy Nagyszeben környéki szász telekkel is bővült. A mindennapok szintjén sokféle kapcsolatrendszer kötötte össze a különböző etnikumokhoz tartozó embereket, ezek a hétfalusi, homoródalmási, lozsádi telkeken is meg fognak jelenni. Utalunk az örmény, zsidó és cigány kultúrák jelenlétére is.

A bemutatási idő terén a legfontosabb előrelépés, hogy egészen napjainkig nyomon követjük a változásokat és a közelmúlt, illetve a jelen történeteire és történéseire is kiterjesztjük a figyelmünket. A 2006. évi koncepcióban az elképzelés – együttműködve az erdélyi néprajzkutatókkal – az volt, hogy Erdélynek elsősorban az archaikus arcát mutatjuk meg. Erdély néprajzi képe hosszú időn keresztül az archaikumok keresésével kapcsolódott össze, amihez hozzájárult a tradicionális kultúra hosszabb ideig tartó továbbélése. (Napjainkban is számos ezzel kapcsolatos sztereotípiát él a köztudatban, ezek háttéréről, több szemszögű megközelítéséről szintén szó lesz a kiállításban.) Az 1990-es évektől kezdve azonban olyan gazdasági, társadalmi változások történtek, melyek jelentősen átalakították az erdélyiek életét, életmódját és ebből kifolyólag tárgyi világát. A televízió és az internet otthonukba hozta a vágyott mintát, melynek megvalósítására törekcszenek, a külföldön hosszabb-rövidebb ideig munkát vállalók pedig személyesen is megtapasztalhatják az ideálisnak tűnő világot. Ebben a modernizációs folyamatban sokan saját tárgyi és szellemi örökségüket szem elöl veszítették. Emiatt is fontossá vált azok múzeumi megőrzése, gyűjtése, dokumentálása. Ennek az átalakulásnak és a ma élő embereket foglalkoztató kérdéseknek az érzékeltetését is feladatunknak tekintjük, az archaikumok megjelenítése mellett. Érzékenyek vagyunk a társadalmi problémákra, megvizsgáljuk a kommunizmus és a Ceaușescu-időszak társadalmi eseményeit is. Számos európai skanzennel

tartunk szoros kapcsolatot, melyekben inspiráló kiállításokat láttunk az utóbbi évtizedek társadalmi folyamatainak szemléletes bemutatására.

A bővítés után összesen 22 porta (azaz lakóház és az adott vidékre jellemző gazdasági melléképületek), egy unitárius templom, egy iskola és egy művelődési ház fogja Erdélyt reprezentálni. Az Erdély épületegyüttes a Múzeum jelenlegi területéhez képest a Szentendrét Pilisszentlászlóval összekötő főút túlsó oldalán fog elhelyezkedni.

Módszertani szempontból lényegesnek tartom az egyéni életutakon keresztüli bemutatást. Úgy vélem, a személyes történeteken keresztül sokkal jobban megismerhetik a látogatók az erdélyi emberek világát és azt, mi foglalkoztatta-foglalkoztatja őket. A korábbi időszakokat megjelenítő házakban terveim szerint filmekkel mutatjuk be a közösségek jelenét (pl. csíki úrnapi körmenet). A terepmunka során az egykori normák, mentális világok feltárása is cél, hogy a majdani kiállításban a látogató ezt is megismerje, és valamelyest megértse, mennyire más gondolatok foglalkoztatták az adott házban élt embereket.

A kutatás ideje alatt erdélyi és magyarországi néprajzkutatókkal is együttműködünk, megosztjuk egymással tapasztalatainkat, módszereinket. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum szoros kapcsolatot tart a Kriza János Néprajzi Társasággal és a székelyföldi (csíkszeredai, gyergyószentmiklósi, sepsiszentgyörgyi, székelykeresztúri, valamint székelyudvarhelyi) múzeumokkal. Kutatásunk interdiszciplináris jellegű, melyben történészekkel, műemlékes szakemberekkel, restaurátorokkal dolgozunk együtt, és eredményeink publikálásával kölcsönösen előrébb tudjuk vinni egymás munkáját.

A 2007. évi kutatást a Múzeum saját költségvetéséből finanszírozta. 2008–2012 között az *Erdély néprajzi képe a 19–20. században. Alap kutatás a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Erdély tájegységéhez*, 2012–2016 között pedig a *Tradíció és modernizáció Erdély néprajzi képének változásában a 19–21. században. Alap kutatás folytatása a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Erdély épületegyütteséhez* című OTKA projekt keretében végeztük a terepmunkát. Az épület- és tárgyvásárláshoz 2007–2012 között a Nemzeti Kulturális Alap nyújtott pénzügyi támogatást. A muzeológiai munka felgyorsulását 2014-ben a Nemzeti Kulturális Alap miniszteri kerete tette lehetővé, 2015–2016-ban pedig a Magyar Nemzeti Bank Értéktár programja.

Az első lépések

2006-ban Buzás Miklós főépítésszel jártuk be a szakirodalom és korábbi kutatásaink alapján hangsúlyosnak érzett vidékeket. 2007-ben azért tanultam meg

vezetni, hogy egyedül is hatékonyabban tudjam járni a tömegközlekedéssel nehezen megközelíthető erdélyi falvakat. Ekkor vásároltam meg életem első autóját, mellyel azóta több mint 200.000 km-t tettünk meg együtt, jelentős részét Erdélyben. Farkasordító csíki hidegben és nyári kánikulában egyaránt, úttalan utakon és autópályán, éjjel és nappal. Az autónak sok próbát kellett már kiállnia, a megvásárolt tárgyak összegyűjtéséből is kivette a részét. Stopposoktól is gyűjtöttem, volt, akit következő utam során otthonában kerestem föl, és részletes interjút készítettem vele.

2011-ben a munka intenzívebbé tétele érdekében a portákat felosztottuk, jelenleg rajtam kívül 16, néprajz szakot végzett munkatársam dolgozik egy-egy vidék bemutatásán. Nehéz volt elengednem a kiválasztott kutatópontokat, de projektvezetőként továbbra is részt veszek a kutatásban, az épületek kiválasztásában, így lehetőségem adódik arra, hogy egyben lássam az egész területet, érzékeljem a táji különbségeket. A porták közül az első kutatópontot, Homoródalmást őriztem meg, ahol a festett bútorok kerülnek a bemutatás középpontjába, továbbá Hunyad megyét, ahol a szórványmagyarság, asszimiláció kérdésére fókuszálok, a nyárádgálfalvi unitárius templomot, a gazdag népszokásokkal rendelkező Csíkot (a házunk Szentsimonból, a csűrünk Menaságról való) és Négyfalut, ahol a 19. századi, hosszú távon fuvarozó szekeresektől és a bukaresti cselédektől napjaink németországi munkavállalóiig húzunk ívet.

A terepmunka rétegei

A feladatok sokasága miatt évente 2–3 hónapot töltök Erdélyben. A terepmunka több szakaszra bontható, amíg az egyes régiók széleskörű megismerésétől eljutunk a múzeumi bemutatásra szánt lakóház, gazdasági épületek és berendezési tárgyak elhozataláig.

Első lépésként Buzás Miklóssal bejárunk egy-egy vidéket, feltérképezzük az épületállományt, kiválasztjuk építészeti jegyek alapján azt az épülettípust, melynek egyik példányát a Múzeumba szánjuk. A faluba érkezve az autót a templom mellett szoktuk hagyni, majd gyalogosan indulunk el megismerni a helységet. Nyakamban a fényképezőgép jelzi, hogy idegenek, kívülállók vagyunk, talán kíváncsi turistának vagy valamilyen hivatalos szerv képviselőjének gondolnak minket a helybeliek. A falu szabályát követve mindenkinek előre köszönünk. A kíváncsiabbak egyből megkérdezik, hogy kik vagyunk, honnan és miért jöttünk, így elindul az ismerkedő párbeszéd, aminek részét képezi az a kérdés, hogy hol találunk régi házakat. Pontosítás végett megmagyarázzuk,

nekünk mit is jelent a régi jelző, milyen épületekre gondolunk. Azokba a házakba, amelyek fölkeltek az érdeklődésünket, bekopogunk, vagy ha lakatlan, kiderítjük, mit lehet róla tudni, hol lakik a tulajdonos.

A terepbejárás végére körvonalazódik, hogy mely házakban látunk lehetőséget, hova szeretnénk visszamenni, hogy felmérjük azokat, illetve megtudjuk a történetüket. Ezt a munkát nagymértékben befolyásolja, hogy be tudunk-e jutni a házakba. 2014-ben Moldvában több olyan porta is volt, melyek azért estek ki a látókörünkből, mert a tulajdonosok Olaszországban dolgoztak, 2016 nyarán pedig a Nagyszeben környéki, szászok által épített házak között találtunk olyanokra, melyekbe többszöri próbálkozás ellenére sem tudtunk bejutni, mert tulajdonosaik már Németországban élnek. Olyan személlyel is beszélünk, aki attól tartott, hogy ha beenged minket, akkor a fotókat fölteszük az általa ismeretlen, csak mások által emlegetett internetre és eladjuk a feje fölül a házat. Volt, aki attól tartott, hogy betörők vagyunk, hasonlítottak már minket házaló kereskedőkhöz és hittérítőkhöz is. (Mindez érthető, ha végiggondoljuk, mi mit tennénk, ha egy vadidegen csöngetne be hozzánk.) Vidékenként is eltérő az ingatlan tulajdonosok részéről a hozzáállás a munkánkhoz, így például a ma már megyei jogú város, Négyfalu lakosai sokkal jobban elzárkóztak, amikor becsengettünk, mint a székelyföldi falvakban élők. Összességében azonban többnyire szívesen fogadnak bennünket, bizalommal fordulnak felénk a falusiak.

Az első terepbejárást követően felmérő tábort szervezünk, vagy a muzeológus a konkrét épületekre, személyes történetekre fókuszálva egyedül folytatja munkáját.

Bármennyire is igyekszünk alaposan megtervezni egy-egy terepmunkát, rajtunk kívül álló okok miatt megváltozhat a koncepció. Amikor 2011 novemberében Buzás Miklóssal és Horváth Anettel eladó házat indultunk keresni a Kis-Küküllő mentén, úgy terveztük, hogy Kós Károly nyomában először a főúttól távol eső falvakat járjuk be, amelyeket kevésbé érintett a modernizáció. Ám a múzeumi szolgálati autó odafelé a vidék központi településén, Balavásáron megadta magát, három napba telt a javítása. Hogy addig se unatkozzunk, körbejártuk a falut. Így bukkantunk rá a főút mellett arra a portára, melynek épületeit a tulajdonos családnak köszönhetően 2014 márciusában elhoztuk Szentendrére teljes tárgyegyüttesével. Azóta is gyakran eszembe jut ez a történet, észre kell vennünk az utunkba eső lehetőségeket, amiket nem véletlenül kapunk: „Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei.” „...nem azé, a ki akarja, sem nem azé, a ki fut, hanem a könyörülő Istené.” (Róm. 9. 16.)

A felmérő táborok

Kutatásainknak hangsúlyos részét képezik a felmérő táborok, melyekhez a Múzeum néprajzos, építész és kertészmérnök munkatársai mellett néprajz szakos és építész hallgatók is csatlakoznak, akik e gyakorlat révén tudják elmélyíteni az egyetemen szerzett tudásukat. A felméréndő épületeket előzetes terepbejárás folyamán választjuk ki, és érkezésünk előtt még egyszer telefonon egyeztetünk a tulajdonosokkal. A román nyelvismeretet igénylő területekre román anyanyelvű munkatársunk, Devescovi Daniela kíséri el minket.

Az elmúlt évek folyamán az alábbi felmérő táborokat rendeztük meg: Homoródalmás, Lozsád és Rákosd (2007), székelyföldi unitárius templomok és Hétfalu (2008), Háromszék (2009 és 2012), Mezőség (2010), Gyimes (2011), Kis-Küküllő mente (2013), Moldova (2014), Székelykeresztúr környéki unitárius parókiák, iskolák és kultúrház (2015), Nagyszeben környéki szász települések (2016). Az építészeti felmérések a Múzeum adattárába kerülnek.

Az egy hét alatt, három csoportban dolgozva, kb. 15 porta felmérésére jut idő. A munka során két-három építész és egy néprajzos hallgató alkot egy csapatot. Míg az építészek a pincétől a padlásig bejárják az épületet, a néprajzos feladata a ház- és családtörténet, illetve az életmód kutatása az általam 2007-ben kidolgozott kérdőívvel. A néprajzosnak kell biztosítania, hogy a tulajdonosok beengedjék a felmérőket az összes helyiségbe, vagyis bizalmat szavazzanak nekik. Az építészeti felmérés során részletesen lefényképezzük az épületeket, hiszen előfordulhat, hogy később ezen fényképek alapján találunk analógiát a Múzeumban felépülő lakóházakhoz és melléképületekhez.

A felmérő táboroknak olyan hozadéka is lett, hogy amikor az anyagiak lehetővé tették, ezekből a házakból is vásároltunk tárgyakat. Így például a pürkereci felmérés során az egyik lakatlan házban még álló „cserepest”⁴ találtunk, melyet megvásárlása után munkatársaim segítségével bontottunk le.

Épületvásárlás

A következő lépés a ház- és családtörténet alapján a felépítendő lakóépület kiválasztása. Igyekszünk sort keríteni a család tulajdonában megmaradt iratok, levelek, fényképek átnézésére, szkennelésére is. Más családoknál, levéltárak-

⁴ Nyílt tűzterű tüzelőberendezés (kandalló), melynek a füstfogója csempékkel kirakott.

ban pedig olyan analógiákat keresünk, melyek a hiteles berendezéshez használhatók.

Lényeges szempontnak számít, hogy a házat tulajdonosai eladásra, bontásra szánják. Minden esetben a helybeli megőrzés élvez elsőbbséget számunkra. (Az utóbbi évek modernizációs törekvései révén sok lehetőségünk adódna vásárlásra.) Amennyiben mindenképp olyan épülethez ragaszkodunk, melyet tulajdonosai használnak, akkor kerül előtérbe a másolatban történő felépítés (pl. a szász és a román porta esetében). Általában a melléképületek ugyanarról a portáról származnak, ahonnan a lakóház, de például a homoródalmási telken a vásárlás idején már csak a lakóépület állt, ezért másik telekről vásároltunk csúrt.

Bontás

A bontást mindig a falkutatás előzi meg (számomra ez a legizgalmasabb része a bontási munkának), melynek során rétegről rétegre haladva tárjuk fel a falfestést. Ezáltal derülhet ki, hogy korábban milyen színvilág vette körül az embereket. Így bukkantunk rá a homoródalmási, 1846-ban épített lakóház esetében az utcafront két ablaka között az alsó rétegben a szász hatást mutató sgraffito díszítésre. Hosszúfaluban egy egyszerű, 1913-ban épített nyári konyha alsó rétegében a közeli Brassó hatását tükröző, virágos mintájú festést találtunk, melyet a múzeumi építkezés során fogunk rekonstruálni. Az 1888-ból származó hosszúfalusi lakóház vakolatdíszes oromzatáról pedig a falkutatás során derült ki, hogy a legalsó festékrétegben piros, fehér, zöld nemzeti színeket használtak.

Az első ránézésre egységesnek tűnő házon korábban történt átépítésekről árulkodhatnak a falkutatás során előkerülő ablakok, tüzelőberendezések. Homoródalmáson is megtaláltuk a padlón az eredeti „cserepes” helyét, a falban pedig a méretét. A faluban más portákon még rábukkantam néhány csempére (volt, ahol a padlón a lyukas tető alá tették esőfogónak, másutt csirkeítatóként használták), így korabeli fényképekkel, rajzokkal kiegészítve elkészíthető a leendő házban álló tüzelőberendezés. A feliratos cserepeket, téglákat külön gyűjtjük és őrizzük meg. Az egyes épületelemeket a helyszínen beszámozzuk, ami majd megkönnyíti az újjáépítést. A bontásokról is részletes fotódokumentációt és sok esetben filmet is készítünk.

Tárgyvásárlás

Az épületek berendezéséhez eddig több ezer tárgyat vásároltunk. A koncepció kialakításakor különösen ügyeltünk a társadalmi sokrétűség érzékeltetésére, ami kihatott a tárgyvásárlás folyamatára is: nemcsak esztétikailag kimagasló tárgyakat gyűjtünk, hanem a mindennapok eszközeit is. Kutatásaink sokszínűségét kifejezik a gyűjtött tárgyaink is: közöttük díszes viseletek, a kúriába kerülő reprezentatív tárgyak, 17. századi ónedények és a Körösfőn jelenleg is kapható szuvenírek egyaránt megtalálhatók. Ez utóbbiak ugyanúgy egy kor-szak lenyomatai, mint például a 19. századi festett bútorok.

Fontosnak tartom, hogy ahol csak lehet, a tárgyak történetéről, használatáról is szerezzünk információt. A személyes történettel rendelkező „beszélő tárgyak” sokféle interpretációra nyújtanak lehetőséget. Ugyanakkor terepen már ritkán találhatók 19. századi vagy régiebb tárgyak, így azokat gyűjtőktől vagy kereskedőktől tudjuk beszerezni. Ilyen esetekben inkább az esztétikum, készítéstechnika jelenti a tárgy értékét, továbbá korábbi fényképfelvételek, múzeumi adattárakban rejtőzködő vagy publikált néprajzi írások segítségével tájékozódhatunk arról, hogy milyen tárgyak voltak például a 20. század elején egy gyimesi házban.

A faluban először az elhozandó épületekben lévő tárgyakat nézzük át. A bala-vásári házzal szerencsénk volt, ugyanis abban jó állapotban megmaradt az eredeti berendezés, így onnan mindent elhoztunk. Másutt azonban további gyűjtésre van szükség. Ilyen esetekben először az adott faluban, majd a környező településeken keresünk eladó tárgyakat. Falun hamar elterjed a hírünk, egy idő után vannak, akik maguktól keresnek minket, hogy hozzájuk is menjünk el. Különösen izgalmasak a lakatlan házak, ahol a pincétől a padlásig keresgélhetünk. Ráadásul a paraszti mentalitás jellemzője volt, hogy semmit sem dobtak ki, mondván, jó lesz még valamire.

Fölmerül a kérdés: mi alapján válogatjuk ki a leendő műtárgyakat? Mitől válik egy egyszerű, poros tárgyból értékkel telített műtárgy? Ehhez egyrészt az szükséges, hogy a korábbi ház- és családtörténeti kutatásunk alapján kiválasszuk a bemutatás dátumát. A skanzen módszer egyik alapvető eleme, hogy a telek épületeit egy adott évre rendezzük be. Amennyiben a családtörténetre fókuszálunk, akkor a család életéből választunk ki egy fontos évet (pl. születés, lakodalom), ha az üzenet a településre vagy a vidékre jellemző szokásra vagy eseményre koncentrál, akkor ahhoz a dátumhoz igazítjuk a berendezést. Ha például 1935-re rendezzük be a házat, akkor értelemszerűen csak olyan tárgyak kerülhetnek be, melyek 1935-ben vagy előtte készültek, újabbak nem.

A kiválasztásban szerepet játszik a tárgy állapota is. Vásárlás előtt restaurátor munkatársaimmal szoktam egyeztetni: vagy Erdélyből interneten küldök fényképeket a rossz állapotú tárgyokról, vagy hazaérve személyesen beszéljük meg a kérdést. Amennyiben ritka, máshonnan nehezen vagy egyáltalán nem beszerezhető tárgyról van szó (pl. homoródalmási tálas), akkor azt rossz állapota ellenére is elhozom, de ha máshonnan tudok még gyűjteni, akkor a további kutakodást választom. Sok, a 19–20. század fordulóján készített fatárgyat kellett otthagynunk, mert a kopogóbogarak (általánosabb szóhasználat a szúvak) már jobbára teljesen használhatatlanná tették azokat.

A megvásárolt tárgyak nagy része ahhoz az időponthoz és szituációhoz kapcsolódik, amit az adott portán be szeretnénk mutatni. Így például a hétfalusiak bukaresti cselédéletéhez vásároltam többek között Bukarestből hazahozott tárgyakat (pl. román feliratú fűszertartók) és beszkeneltem a 20. század első felében Bukarestben készített fényképeket is. Ugyanakkor érdemes arra is gondolni, hogy az utódaink később csak azokból a tárgyakból tudnak dolgozni, amelyeket most, amikor lehetőségünk adódik, megvásárolunk, ezért előfordult, hogy olyan jó állapotú, később jól hasznosítható tárgyakat is elhoztam, melyeket én nem fogok fölhasználni. Fontos gondolnunk a majdani múzeumpedagógiai foglalkozásokra is, melyek külön demonstrációs tárgykészletet igényelnek. Ezek a tárgyak a látogatók bevonását, részvételét szolgálják, s abban különböznek a műtárgyaktól, hogy kézbe vehetők, kipróbálhatók, és ezáltal elmélyítik az ismeretátadást. Demonstrációs tárgyak válhatnak terepen gyűjtött tárgyakból, vagy műtárgyak másolataiként készítjük el azokat.

A tárgygyűjtések közül egy számomra emlékezetes eset: Lozsádon 2016 őszén egy lakatlan telek épületeiből nyílt lehetőségünk több mint 600 tárgyat és dokumentumot megvásárolni. Izgalmas volt fölfejtetni a múlt egy szeletét a megőrzött tárgyakon keresztül. A lakótérben az 1930–70-es évekből származó tárgyak sorakoztak, de a szekrények mélyéről az 1900-as évek elején szőtt, hímzett, gyakran felirattal ellátott textíliák kerültek elő. A gabonásban többek között 20. század eleji, a tulajdonos monogramjával és a készítés dátumával ellátott fatárgyakra leltünk. Ezek talán egy önálló gazdává vált férfi első, nagy gonddal, szeretettel készített eszközei lehettek, melyek megalapozták a család vagyoni jólétét. Ugyanitt a házból már kikerült bútorokra, az I. világháború idejéről származó katonaládára is rátaláltunk Szabó Balázs restaurátorral. Kezembe akadt egy 1916-ban kelt képeslap is, mely a budapesti Erzsébet hidat ábrázolta, hátulján pedig Györffi Samu „Szeretet kedves”-ének írt üzenete olvasható. A padláson egy 1772-ből származó könyvet is találtunk, mely korának népszerű szerelmes regénye volt és Buda visszafoglalásának idején játszódott. Sok kérdés merült föl bennem ezek kapcsán: bármennyire is kedvelt azon állítás, hogy a falvak zárt miliőt alkottak, valójában sok szállal kapcsolódtak a

városokhoz. Vajon milyen élet lehetett ebben és a hozzá hasonló falvakban 100 vagy 200 évvel ezelőtt? Bizonyára sok lakodalomra, keresztelőre és mulatságra került sor az 1850-ben 801 főt kitevő református gyülekezet tagjainak életében. A jelen pillanatot a fogyó, asszimilálódó népesség, a megélhetési nehézségek jellemzik, a református gyülekezet kb. 100 fős, vannak, akik Olaszországban vállalnak munkát, ám a helyszínen gyűjtött tárgyakon keresztül bepillantást nyerhetünk a korábbi viszonyokba is.

Mind az épület-, mind a tárgyvásárlás pénzügyi és jogi ügylet, meg kell állapodnunk a vételárban. Itt egy nehéz alkufolyamat kezdődhet el annak függvényében, hogy ki mit tekint értéknek, mi alapján határozzuk meg a tárgyak árát. Például egy, az 1930-as években született eladó a padláson talált tárgyak közül a nászajándékba kapott, pénzért készített szövőszékét értékelte sokra, illetve a maga és édesanyja által szőtt textíliákat, míg nekem kopott állapotukban is a festett bútorok voltak értékesek. A falusiak a mezőgazdasági eszközöket is kiemelten kezelik, és abból a szempontból viszonyulnak a tárgyakhoz, hogy azokat még lehet-e használni. Ettől eltérően nekem a restaurálási költségeket és a megőrizhetőségüket kell figyelembe vennem, hiszen nálunk nem kerülnek használatba a műtárgyak. A vásárlás folyamata nagyon kényes dolog, hiszen a pénz megronthatja az addig jónak tűnt kapcsolatot. Ebből a szempontból is nagyon jó emlék fűz a balavásári családhoz, akik eredetileg helyben szerették volna megtartani az épületeket, de anyagi lehetőségeik nem tették ezt lehetővé. Így örömmel fogadták, hogy a ház Szentendrén épül föl újra, és ott növeli falujuk hírnevét.

Az Erdélyben vásárolt, 50 évnél idősebb tárgyak esetében kiviteli engedély beszerzése is szükséges, ami több napot is igénybe vehet. Ehhez ki kell tölteni egy űrlapot, melyen minden tárgyat külön fel kell sorolni román névvel együtt, illetve fotót kell készíteni a tárgyakról egyesével.

A Múzeumba kerülő tárgyak megelőző állagvédelemben részesülnek, vagyis a fatárgyak beérkezésükkor egytől egyig a gázosító konténerbe kerülnek, nehogy megfertőzzék a már meglévő műtárgyakat, a textileket a restaurátorok kitisztítják, a kerámiákat lemossák. Ezt követően a tárgyakat beletároljuk, ami összetett folyamat: olyan részletesen leírjuk a tárgyat, hogy fotó nélkül is visszakereshető legyen a több ezer műtárgy közül, lemérjük őket (magasság, szélesség, hosszúság, fenék- és szájátmérő, egyéb méretek), meghatározzuk az anyagot, készítési technikát stb., illetve fényképész munkatársam fotót is készít a tárgyakról a későbbi beazonosítás érdekében. A számítógépes adatbázis segítségével pedig könnyen visszakereshető, hogy például egy faluból milyen tárgyaink vannak már.

Az építkezés megkezdése előtt a portákhoz építési javaslatot írunk, mely a lakóháztól a legkisebb tyúkólig minden egyes építményről részletes leírást (pl. alaprajz, falszerkezet, földem, héjazat stb.) tartalmaz a bemutatás időpontjának megfelelő anyagokkal, szerkezetekkel. Ehhez az időponthoz igazodnak a tüzelőberendezések is. Balavásáron ugyan megtaláltuk a „cserepes” helyét, de a kiválasztott időpontban már nem állt, így nem azt rekonstruáljuk. Ezt követően a bemutatási időpont és szituáció függvényében készítjük el a berendezési tervet az épületbe bekerülő műtárgyak pontos elhelyezésével.

2016 februárjában került sor a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem oktatóinak vezetésével egy olyan hét napos workshopra, melynek keretében az eddigi kutatásaink eredményeinek összegzésén túl a múzeumi hasznosítási formák, üzenetek átgondolására is sor került.

A kutatott témák

Egy-egy vidéket, falut igyekszünk komplex módon megismerni és bemutatni, figyelve az épített, a tárgyi és a szellemi örökség elemeire. Terepmunkánk során nem elégedünk meg a népi kultúrának egy-egy kis szeletével, hanem annak egészét, a részterületek közötti összefüggéseket is láttatni akarjuk. Lényeges az építészetet és lakáskultúrát is meghatározó gazdasági, társadalmi háttér. Csak így tudunk hiteles képet nyújtani a múzeumba látogatóknak.

2007-ben kidolgoztam egy kérdőívet, mely az építészetre és a lakberendezésre vonatkozó kérdések mellett kiterjed a családtörténetre, népszokásokra, gazdálkodásra, táplálkozásra is. A kérdőív elkészítéséhez a Múzeum korábbi munkatársai által kidolgozott gyűjtési útmutatókat használtam fel kiindulópontnak:

A Néprajzi Múzeum – Szabadtéri Néprajzi Múzeum kiadásában a *Kérdőívek és gyűjtési útmutatók* sorozat keretében 1973-ban megjelent:

1. K. Csilléry Klára: Szobabelsők
2. Balassa M. Iván: Épületfalak
3. Juhász Antal: Tanyai telekelrendezés
4. Selmeczi Kovács Attila: A csűrök építése és használata
5. Paládi Kovács Attila: Az abara
6. Balassa M. Iván: Méhesek
7. Boross Marietta: Kertészeti építmények, csőszkunyhók
8. Varga Zsuzsanna: Szakrális emlékek
9. Kecskés Péter: Présházak és pincék

10. Gráfik Imre: Folyami vontatás állati erővel
11. Gráfik Imre: Csúszójárművek
12. Kresz Mária – Morvay Judit: Táplálkozás. Konyha, kamra, cserépedények

1981-ben a sorozat a Szabadtéri Néprajzi Múzeum kiadásában az alábbi kérdőívekkel bővült:

- Balázs György: Víznyerés, kutak
- Balázs György: Kerítések, kapuk
- Holló László: Népi növény- és kertkultúra

A telepítési tervhez kapcsolódóan minden portához etnobotanikai terv is készül, ami az adott településen végzett gyűjtéseken alapszik és meghatározza, hogy a múzeumi telekre milyen helyben használt növények kerüljenek. Ezeket Jakab Lászlóné munkatársunk készíti el a néprajzos muzeológussal közösen végzett helyszíni kutatást követően.

A térségre vonatkozó szakirodalom mellett az első terepmunkáinkon tapasztaltak jelölik ki a kutatási témákat. Így például a 2010. évi mezőségi felmérő tábor után, 2011-ben Széken és Vajdakamaráson forgattunk filmet Deim Péter fényképész munkatársammal a szalmakalap-készítésről. A terepmunkák során Erdély több pontján szóba kerültek az örmények, akikhez a gyergyói székelyek és a szamosújvári lakosok által is használt ételízesítő, a „hurut” fűződik. Ennek készítéséről 2015-ben Gyergyószentmiklóson készítettünk filmet Deim Péterrel, ami az interetnikus kapcsolatok miatt is lényeges volt számomra.

2008–2015 között a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával lehetőség nyílt a Hunyad megyei szórványmagyarság (VASS, 2012), illetve székelyföldi unitárius közösségek körében (VASS, 2016) elmélyült kutatást végezni.

A terepen figyelmet szentelek a falvakban fölbukkanó levelezéseknek, illetve újságoknak is. Így például Kisbarcsán egy idős férfi őrizte meg az *Erdélyi Gazda* című újság 1940. évi számait, ami egykor sokat segített nekik a gazdálkodásuk korszerűsítésében. Ezen lap számomra abban tud segíteni, hogy kiegészíti azt a vizsgálatomat, mely szerint a „kis magyar világban” nagy előrelépés történt a mezőgazdaság gépesítése, eszközkészletének bővítése terén, és változatosabbak lettek a termesztett növények (sokféle ekkor jelent meg a len, napraforgó).

Igyekszem a jelen történéseit is dokumentálni, még ha nem is kapcsolódnak szorosan az építkezéshez, hiszen később még nagyon hasznosak lehetnek ezek az információk. Így például falunapot, vásárt, elsőáldozást, farsangi mulatsá-

got és lakodalmat is volt szerencsém megörökíteni fényképeken. Ezek nem előre tervezett módon kerültek a látókörömbé, hanem gyűjtés közben „botlottam beléjük”.

Ezzel kapcsolatban Tánczos Vilmos: *Ellene mondjak-e az ördögnek?* című esszéjének gondolata ragadott meg:

Nyilvánosan meg kell gyónnom mindenkinek, akit ez illet, hogy amikor néprajzusként »a terepen járok, évek óta szemtelen ördögök settenkednek körülöttem, s azon mesterkednek, hogy eltereljék figyelmemet attól, amivel épp foglalkozni igyekszem. Efféléket duruzsolnak a fülembe ironikusan: – Hogyan képzelheted, hogy autód ide-oda cikázó zárt teréből egy-egy gyors gyűjtőút során mélyen belepillanthatsz az ismeretlenbe? Vigyázz, nehogy épp az eszközül használt kérdőív és fényképezőgép, az »eredményeket« összefoglaló tanulmányra való előre kacsingatásod legyen az, ami megakadályoz abban, hogy megérts valamit abból a kultúrából, amibe egy előre eltervezett »kutatás« ürügyén beleszólsz. Miért nem akarod már észrevenni, hogy miközben a kis magnó gombjait nyomogatva furcsa dolgaid után kutakodsz, kérdőíveket töltesz ki és fényképezőgéped kattogtatod, közben még történik valami, ami kapcsolatban áll ugyan a »kutatott« tárggyal, de amit már nem te irányítasz, mert ez az épp történő valami egészen más elvek szerint szerveződik, s aminek te már nem pusztán külső megfigyelője, nem létrehívója és irányítója, hanem teljes jogú részese és egyik tényezője vagy? Vajon nem lehetséges-e, hogy voltaképpen ezek a maguktól beinduló, kérdőívekre fittyet hányó történések azok, amelyek a Hitelesség címkéjére számot tarthatnak? (TÁNCZOS, 2000, 7.)

A kutatást és a kutatási témákat mindig meghatározza a kutató személy származása, családi háttere is: nekem és a kutatásban résztvevő munkatársaim többségének nincs közvetlen erdélyi kötődése, de természetesen korábbi erdélyi útjaink, neveltetésünk és a médiából kapott információk alapján volt egy előzetes Erdély-képünk. Más a viszonya Erdélyhez a homoródalmási származású munkatársamnak, Tódor Enikőnek, aki házassága révén 1989-ben került Magyarországra. A budapesti születésű Szücs Brigitta pedig egyik szatmari terpmunkáján ismerte meg leendő férjét, akivel 2015-ben kötöttek házasságot.

Az interjú

Amint említettem, a faluban élőkkel történő ismerkedés elkezdődhet egy utcai találkozás alkalmával is, vagy ha megtudjuk, hol él a minket érdeklő témában jártas személy, akkor először őt keressük föl, majd elindul egy folyam, amikor egyik lakos továbbküld a másikhoz.

A turisták által kevésbé keresett falvakban furcsán szemlélnék minket, nagyobb feltűnést keltünk, mint például Torockón vagy Széken. Ez utóbbi településeken jobban hozzászórtak a lakosok az idegenek szokatlan kérdéseire, ugyanakkor ebben veszély is rejlik: vajon mennyire őszinték velünk a helybeliek? Vagy mennyire azt mondják, amit egy turista vár tőlük?

Az interjú elején, amikor még nem ismerjük egymást az adott személlyel, igyekszem közös kapcsolódási pontokat találni, hiszen a beszélgetőtársam is kíváncsi, vajon ki vagyok én, hol élek. Jelen tanulmány kapcsán gondoltam át, hogyan is teszem ezt. Elsősorban nagyszüleimről, a náluk töltött gyerekkori vakációk élményeiről mesélek nekik, illetve nők esetében a számomra pihentető sütés-főzés, kézimunka témakörökről kezdünk el beszélgetni.

Az első találkozáskor némelyek még a pityóka szót is meg akarják nekem magyarázni, majd hamarosan rájönnek, hogy viszonylag nagy rálátásom van az erdélyiek életére, és onnantól már oldottabb hangulatban beszélgetünk. Az elmúlt évek során a 2004. december 5-i ügyszavazás miatt kerültem többször kényelmetlen helyzetbe. Sokan engem vádoltak meg, amiért a magyarországiak nem szavazták meg a kedvezményes honosításról szóló kérdést.⁵

Minden településen vannak szerencsére helyi segítők, akikre számíthatok. Lelkészeken, polgármestereken, kurátorokon, tanárokon kívül is vannak olyan személyek, akik hamar a bizalmukba fogadnak és azon gondolkodnak, kikhez mehetnék még kutatni, hol maradhattak meg számomra fontos tárgyak.

A terepmunkának véleményem szerint nem túl sok kőbe vésett szabálya van, hiszen nincs két egyforma eset. Fontosnak tartom, hogy adjuk meg a tiszteletet a falubelieknek, legyünk türelmesek, tartsuk be a faluban érvényes normákat (pl. köszönés, részvétel az istentiszteleten, ami előtt megkérdezem, hova ülhetek, nehogy valakinek a helyét elfoglaljam). Gyakran megpróbálom a falusiak szempontjából elképzelni a helyzetet, megérteni azt is, ha elutasítók,

⁵ Bár a kérdésre az érvényesen szavazók 51,57%-a igennel voksolt, a részvételi arány alacsony volta miatt (a jogosultaknak csak 37,49%-a járult az urnához) az igen szavazatok nem érték el a választásra jogosultak számának 25%-át. Így az akkor hatályos szabályozás szerint a szavazás érvénytelen volt. Ez sokakban úgy él, hogy a nemmel szavazók voltak többségben és a magyarországiak elutasították a határon túl élő magyarokat.

és az ő gondolkodásmenetük alapján elmagyarázni, miért fontos számomra a beszélgetés.

Lényeges szabálynak tartom, hogy hallgatni is tudni kell. Ezért szoktam az interjút a gyónáshoz hasonlítani. Gyakori, hogy nekem, mint kívülről jött idegennek öntik ki a szívüket, bánatukat az egyedül élő idősök, mert tudják, hogy hamarosan elmegyek. A rám bízott titkokat megőrzöm, nem adom tovább a következő embernek. Olyan is előfordult, hogy a terepmunka során egymással ellenséges viszonyban álló személyekkel is találkoztam, de a helyzetről kialakult személyes véleményemet megtartottam magamban, a felekkel szemben pedig igyekeztem semleges maradni.

A beszélgetés elején megvárom, amíg az adott személy a kérdéseimre tud figyelni. Jellemző, hogy ilyenkor még az őt éppen foglalkoztató problémát akarja megosztani velem (amiből egyébként mindig valami izgalmas, tanulságos, a közönségre jellemző normát ismerhetek meg). Az interjú során nemcsak én kapok, hanem adok is azáltal, hogy meghallgatom az illető fájdalmát, örömét is, amit magától, kérdések nélkül szeretne velem megosztani és ami nem kapcsolódik az engem elsődlegesen érdeklő témához. Általában nem veszem elő a kérdőívet, kötetlen jellegű beszélgetést igyekszem folytatni, hogy az adott személy ne érezze feszélyezve magát. A kérdőív csupán mankót jelenthet, de semmiképpen nem ragaszkodom hozzá mereven. Sokkal inkább a beszélgetés menete határozza meg a kérdések sorrendjét. Igyekszem hagyni az adott személyt, hogy kifejtse a gondolatait, közben a füzetembe jegyzetelem az elmondottak során bennem fölmerült kérdéseket, melyeket csak azután teszek fel, amikor az illető abbahagyja az adott történetet. Ugyanakkor olyan helyzetbe is kerültem már, amikor az idős asszony kíváncsian átnézte az asztalon felejtett kérdőívemet, és segítsége jeléül pontról pontra haladva mesélt a házról és családjáról.

Többször előfordult már, hogy másfelé terelődött a beszélgetés iránya, mint amire készültem. Azáltal, hogy türelemmel hagytam, a dolgok megtörténjenek velem és ne én irányítsam azokat, sok információval lettem gazdagabb. Többek között így ismerhettem meg egy székelyföldi református család azon krízishelyzetét, melyben román paphoz fordultak segítségért. Ez is azon témák egyike, melyről a legtöbben nem szívesen vagy csak szűkszavúan beszélnek, amikor direkt kérdésekkel közelítek a témához. Az említett spontán szituáció révén viszont sokkal árnyaltabb kép tárult elém.

Az olyan helyzeteket is kezelnünk kell, amikor a falubeliek egy korábbi probléma miatt két vagy több pártra szakadtak (pl. politikai választás miatt), és emiatt csak olyan személyeket ajánlanak nekünk, akik a saját baráti körükhöz tartoznak. Az interjúk során azonban rájövünk, hogy szükségünk van a másik

oldalról is bizonyos személyekre. Megfelelő diplomáciai érzékkel kell tudnunk kezelni a helyzetet és fölkeresni mindenkit, akitől információt szeretnénk kapni. Előfordult az is, hogy egy jómódú, befolyásos személy csodálkozva, fenntartásokkal fogadta, amikor megtudta, hogy a vele készített interjú után még elmentünk egy szegény, alacsony presztízsű családhoz is az adott témában kutatni.

Nagyon kell figyelnünk minden apró információra, egy-egy elejtett félmondatra is, mert lehet, hogy a falusiak számára annyira természetesnek tűnik egy-egy rutinfeladat, hogy arról nem szólnak nekünk. Azon idő alatt, amikor Batári Zsuzsannával Szilágyerkeden kutattunk, történt egy haláleset a faluban. Mire odajutottunk, hogy megkérdezzük, dokumentálhatjuk-e a kopjafa készítését, már csak az elkészült kopjafát fotózhattuk. Arra is volt már példa, hogy az általam izgalmasnak és múzeumi bemutatásra alkalmasnak talált témáról a helyiek nem szívesen beszéltek, mert szegénységük jelének tekintették. Itt emelem ki az utóbbi időszakban egyre népszerűbbé vált részvételi muzeológiai elvet, melynek alapját a helyiek és a muzeológusok közötti együttműködés, közös gondolkodás jellemzi (NAGYNÉ BATÁRI – LAJOS, 2017, 105–117.).

Digitális diktafont először 2005 pünkösdjén használtam a csíksomlyói búcsúban, ahová a gyimesi keresztaljakkal gyalogosan jutottam el. Fantasztikus érzés volt, hogy egy könnyű, kevés helyet elfoglaló tárgyat kellett csak magammal vinni, nem kellett spórolnom a kazettákkal, nem zavarta meg az áhítatot a kazettacsere. Úgy éreztem, hogy korlátlan lehetőségeim vannak. Azóta is hasznosnak érzem a digitális diktafont, mert a fenti tulajdonságai miatt könnyen elfelejthető a kettőnk közé, többnyire az asztalra letett tárgy, és a beszélgetőtársaim viszonylag könnyen feloldódnak.

Ugyanakkor kérdéses számomra, hogy a technikai fejlődés következtében meddig tudom visszahallgatni ezeket a felvételeket? Veszély rejlik abban is, hogy nem tudható, mennyi idő a terepen gyűjtött digitális fényképeinket, hanganyagainkat, filmjeinket őrző laptop vagy külső winchester élettartama. Ügyelni kell arra is, hogy amilyen könnyen elkészítjük a felvételeket, egy rossz gombnyomással örökre ki is törölhetjük azokat. Ezért fontos két vagy három másolat készítése, illetve a Múzeum adattárában való megőrzés. A legélt interjúk is a Múzeum adattárába kerülnek, bár kérdés számomra, hogy más kutatók mit fognak majd megérteni belőlük, hiszen az a személyes környezet, amikor akár fél szavakból is megértjük egymást az interjú alanyával, a papíron elvész. A legélt interjúk sorsával kapcsolatban lényegesnek tartom, hogy azok nem válhatnak teljes mértékben egy digitalizációs program részévé, hiszen személyes adatokat is tartalmaznak.

Ha lehetséges, többször visszamegyek egy-egy személyhez, hogy folytatni tudjuk a beszélgetést, pontosítsuk a korábban megtudott információkat (hiszen otthon, a hanganyag visszahallgatása közben jutnak eszembe további kérdések), illetve újabb témákba kezdünk.

A videofelvételre kiválasztott személyek többségével korábban már készítettem interjút, ami egyfajta szűrőt jelent, az alapján dől el, hogy kihez érdemes visszamennem az operatőrrel. Persze volt, hogy az újabb gyűjtés közben ajánlott személyeket is rögvest fölkerestük, ennek eredménye azonban már vegyes lett. Videofelvételnél nehezebb megteremteni a személyes környezetet: nagyobb a gép, ott áll az operatőr, a kérdezett személyek pedig a televízió miatt nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a filmezésnek, mint a diktafonnak. Olyan eset is előfordult, amikor egy idős asszony, akit már évek óta ismertem és pontosan tudtam, mi az a tudás, amit filmen is meg szerettem volna örökíteni, a videofelvételtől teljesen leblokkolt.

A digitális fényképezőgép mind a bontások, mind a lakáskultúra megőrzésében nagyon hasznos. Már nem kell spórolni a 24 vagy 36 filmkockával, és így rendkívül alaposan, akár több száz vagy több ezer képpel dokumentálhatjuk a fázisokat. A vizsgált faluban bármilyen családi iratot fénykép útján haza tudunk hozni.

Fontos szerepet tölt be a szkennerek is a terepmunka során, hiszen nagyon sok értékes fotót őriznek a családi fényképgyűjtemények, melyektől a tulajdonosok nem akarnak örökre megválni, a helyben végzett szkennelés idejére azonban szívesen kölcsönadják azokat. Nagyon fontos a fényképek megfelelő adatolása is, hiszen csak így lesznek használhatók az utókor számára. A fényképek jelentősége az elmúlt 10 év távlatában bennem is felértékelődött, hiszen a kutatás elején dokumentált épületek egy része már eltűnt, és csak a mi értékmentő tevékenységünk révén készült felmérésekből és fényképekből ismerhetik meg majd azokat és környezetüket az érdeklődők.

A terep sem állandó, változatlan tér, hanem folyamatosan alakul. Az évek múlásával látom, hogyan oldódnak föl a helyi közösségek, mennyire változtatta meg az életüket többek között a mobiltelefon és az internet. Ezt különösen Gyimesben érzem, ahol közel két évtizede, 1998 óta kutatok. Ma már az esztenán is van „jel”, azaz térerő, amint azt 2016 októberében Tódor Enikővel és Rizmayer Péter operatőrrel Gyergyóban, az állatok őszi behajtásának filmezésekor tapasztaltuk. Egy Székelykeresztúrhoz közeli faluban pedig egy 60-as éveiben járó asszonyhoz épp akkor érkeztem, amikor skype-on beszélgetett a Londonban élő lányával és annak kisbabájával, ami a levelezéshez vagy telefonáláshoz képest elfeledtette a fizikai távolságot.

Fölmerülhet az a kérdés is, hogy kik számítanak jó „adatközlőknek”? Kikkel érdemes interjút készíteni? Ezt mindig az adott téma határozza meg. Először

igyekszem a közvetlenül érintett személyeket fölkeresni, majd a kívülállók közül is néhány személlyel beszélni. Az életkor nem mindig döntő tényező, gyakran előfordult már, hogy fiatalabb személy jobban emlékezett az édesapjától vagy édesanyjától hallottak alapján gyermekkorra történéseire, mint a szülei generációjából származó személy.

Kérdés az is, hogy mennyire tekinthetők hitelesnek az interjúból nyert adatok? A jelenre vonatkozó kérdések esetében a veszélyt abban látom, hogy nem mindenki akarja kitárni teljesen a magánéletét, családi problémáit, avagy nehéz anyagi helyzetét akarja kompenzálni a nekünk elmondott történettel. A 30-50 vagy akár 70 évvel ezelőtti gyermekkori élmények felidézése esetén az is előfordulhat, hogy akaratlanul informál minket tévesen egy idős ember.

Az emlékezet működését sokan kutatták már, fontos kiemelni Jan Assmant, aki a kulturális emlékezet kapcsán felhívta a figyelmet arra, hogy abban a múlt, mint olyan nem képes megőrződni. A kulturális emlékezet szempontjából nem a tényleges történelem számít, csak azon pontjai, melyek a jelen eseményeihez köthetők, azokat igazolják, alátámasztják. Ezáltal a múlt szimbolikus alakzatokká alvad, és ezekbe kapaszkodik az emlékezés (ASSMANN, 1999, 53.). Így van ez gyakran az egyéni életutak kapcsán is. Az emlékezetben élő múltból nem minden adat hívható elő pontosan. Ráadásul az emlékezet megszűri a múlt eseményeit, megszépíti vagy éppen komorabbá festi azokat.

Az interjúim egy része az egykori lakberendezésre vonatkozik: az illetőnek gyerekkorában hogyan nézett ki a háza, melyik helyiségben milyen bútorok voltak, mikor vezették be a villanyt stb. Ebben az esetben az emlékezet pontatlanságai korrigálhatók archív fotókkal (bár technikai okok miatt elég kevés enteriört örökítettek meg fényképen), illetve rajzot készítünk az egyes helyiségekben lévő tárgyak elhelyezkedéséről.

Megfigyeltem, hogy az idősök többségénél az utolsó 10-20-30 év összemosódik, épp ezért ha túlzottan frissnek tűnik egy-egy évszám, akkor további kérdésekkel igyekszem pontosítani a választ, például: a „változás” (azaz 1989 decembere) előtt vagy után történt-e az esemény? Azt is érzem, hogy az 1950-es években születettek vagy fiatalabbak esetében már felgyorsult és kitágult a világ, több impulzus érte őket, így általában felületesebben emlékeznek vissza dolgokra. (Azt is tapasztaltam már, hogy a munkatársaimmal is sokféle emléket őrzünk egy-egy közös terepmunkáról, ki erre, ki arra a részletre emlékszik jobban.) Az idős személyek közül vannak, akiket az interjú során fölített keresztkérdéseim alapján megbízhatóbbaknak tartok, másokat kevésbé. Igyekszem az adatokat helyi források bevonásával ellenőrizni, illetve anyakönyvi bejegyzésekkel. (Azt is tapasztalatból tudom, hogy gyakran a sírkövekre följegyzett dátumok is tévesek, azokkal is óvatosan kell bánnunk.) Abban az esetben, ha

az interjúalany bizonytalan például egy-egy fénykép keletkezésének idejében, vagy a házuk felújításának, a bútor vásárlásának időpontjában, igyekszem a családtagok korára utaló kérdésekkel közelebb kerülni a pontos évszámhoz (pl. hány éves az illető a fényképen, lakodalma előtti vagy utáni dátumról van-e szó, mekkorák lehettek a gyermekek stb.). Nemrég az lepett meg egy 1966-ban született férfivel készített interjúban, hogy nagyanyja testvérének halálát évre és hónapra pontosan, gondolkodás nélkül megmondta. Amikor megkérdeztem, honnan ennyire biztos ebben, kiderült a temetéshez kötődő íratlan szabály: a temetést követő hetekben nősült az egyik barátja, kérdéses volt számára, hogy a gyász miatt egyáltalán elmehet-e a lakodalomba. Ezért megkérdezte az özvegyet, aki elengedte őt.

A levéltári kutatások

Eddigi kutatásaimba egyházi forrásokat is bevontam, ezekkel bővítettem ki, mélyítettem el a terepen szerzett ismereteimet. Az egyházi iratok a lokális történelem és emlékezés megszerkesztésének sajátos formái, melyekből elsősorban az egyházközség társadalmi és gazdasági működése, identitást formáló kulturális tevékenysége ismerhető meg. Ugyanakkor a hívek vallásos élményéről, a más felekezetekkel történt együttélés mikéntjéről, határaitól kevés szó esik. A források egy részére az adott település parókiáján bukkantam, majd a kolozsvári református, illetve unitárius levéltárakat is fölkerestem a vizitációs jegyzőkönyvek megismerése érdekében. Ezekben a vizsgálatot vezetőik leírták az eklézsia tulajdonában lévő ingatlanokat (a templomot, a pap és a kántortanító portáján álló épületeket), az ingó javakat (a klenódiumokat, a templomnak ajándékozott textíliákat, harangokat), kitértek az egyházközség földjeire és a sajátos problémákra is.

A parókiákon többek között számadáskönyvekre leltem, melyek évről évre részletesen dokumentálták a kiadásokat és a bevételeket. A vagyoneleltárak a templom berendezésének megismeréséhez segítettek hozzá, de találtam építőtömesterekkel kötött szerződéseket is. A presbiteri jegyzőkönyvek pedig a gyűléseken fölmerült kérdésekről és döntésekről tájékoztatnak. A dokumentumok forrásértéke nem egységes, függ a szerzők egyéniségétől, illetve az írás céljától. Ebből fakadóan vannak olyan szűkszavú források, melyek a bennem fölmerült kérdésekre nem adnak választ, de vannak olyanok is, melyekből aprólékos kép tárul elém az egykori eseményekről. Például az úrasztali kellékek, textilek felsorolása kapcsán számomra az jelent hiányosságot, hogy a tárgyak

adományozásának okát, a személyes történeteket nem jegyezték föl. Az is előfordulhatott, hogy annyira természetesnek, magától értetődőnek tűntek az engem érdeklő dolgok, hogy az íróknak eszükbe sem jutott leírni azokat, illetve sok esetben az jelenthetett korlátot az írásban, hogy a belső konfliktusokat, normaszegéseket nem akarták nagyobb nyilvánosság elé tárni. Az írott források feltárása során a forráskritika elveit mindig szem előtt tartom. (Például az író ön-maga cselekedeteit akarta igazolni vagy reális képet ír le egy konfliktusról?) Míg a parókiákon talált írott forrásokból csak az adott szerző szemszögéből látható egy-egy múltbéli jelenség, addig a jelen és a közelmúlt eseményeinek feltárására vonatkozó terepmunkám előnye az, hogy több személlyel készítek interjút, és így árnyaltabb kép tárul elém. A terepmunka módszertani háttérhez annyit jegyzek még meg, hogy a népi vallásosság kutatásához mindmáig kiváló alapnak tartom Újszászy Kálmánnak 1936-ban megjelent könyvét (ÚJSZÁSZY, 1936).

A digitális fényképezőgép elmélyültebb kutatást tesz lehetővé a parókiákon őrzött iratok tekintetében is, hiszen a helyszínen rövid idő alatt akár több ezer oldalnyi forrásanyagot tudok lefényképezni, itthon pedig számítógépen nyugodt körülmények között olvashatom végig az írásokat. Ezáltal nemcsak az eredeti szövegkörnyezetből a kutatás időpontjában fontosnak tartott adatokat tartalmazó jegyzetanyagot használhatom fel itthon, hanem az egész szöveget „vehetem kézbe” virtuálisan, és ha időközben újabb kérdés merül föl bennem, ahhoz is kereshetek adatokat. Ily módon gyűjtöttem anyagot az újszékelyi unitárius gyülekezet történetéről szóló könyvemhez is (VASS, 2016). Ebben az esetben a település református iratait használtam föl annak céljából, hogy reálisabban érzékeljem a két felekezet közötti viszonyt.

A terep és én

Végezetül röviden arról írok, hogyan hatott rám az elmúlt évek intenzív terepmunkája. Egy-egy utazás után gyakran kapom magam azon, hogy itthon is a belém ivódott erdélyi szavakat használom (pl. találni helyett kapni). A két világ közti helyzetemet akkor érzem erősen, amikor egy-egy olyan munkatársam utazik velem, aki még nem vagy ritkán járt Erdélyben, és számára tolmácsolnom kell bizonyos kifejezések értelmét. (Románul csak rövid ideig tanultam hivatalos keretek között, de különösen a szórvány területeken, illetve a román és szász ház kutatása közben megtanultam az alapvető kifejezéseket.)

A terepmunka másképp érint, amikor munkatársakkal együtt dolgozunk, és másképp, amikor egyedül kelek útra, illetve a vizsgált témától is sok minden

függ. Például a csíksomlyói búcsú kutatása lélekben megerősített. Ugyanígy éreztem 2013-ban Csatószezen és Csíkszentkirályban az úrnapi körmenettel kapcsolatban. A következő évben Négyfaluban épületeket bontottunk ezen időszakban, láthattam, hogy az ottani római katolikus kisebbség sokkal szerényebb keretek között készült az úrnapi ünnepre, ott elsősorban a kisebbségi lét sajátosságait tapasztalhattam meg.

Táplálkozási témák esetében sokszor azzal a kíváncsisággal kérdezek, hogy otthon én is kipróbálhassam a legjobb recepteket, etnobotanikai kutatások során pedig hoztam már haza virág- és paradicsommagokat is. A konyhámban is megjelentek az Erdélyből ismert ételek, mint például a vineta, miccs, nyaranta pedig zakuszkát teszek el, és ha áfonyaszedés idejére esik a terepmunka, akkor lekvárt is készítek. Egy falunapon volt alkalmam megtanulni kürtöskalácsot sütni, én pedig a jól bevált mézeskalács receptemet osztottam meg többekkel.

Ha többen vagyunk, akkor a nap folyamán hallott történeteket esténként átbeszéljük, így például a szászok eltávozásáról szóló élettörténeteket Erdős Klárával és Devescovi Danielával könnyebb volt feldolgoznom, mint amikor a Hunyad megyei református szórványmagyarság körében egyedül végeztem a gyűjtést. Az identitás, asszimiláció témakörökhöz kapcsolódó interjúk során minden nap szembesülnöm kellett az elmúlással, és esténként egyedül kellett ezeket a történeteket átgondolnom. 2008–2012 között az ottani szállásaimon internet sem volt még, hogy levelezsek az otthoniakkal, így csak a gyűjtési naplóban írhattam ki magamból az érzéseimet.

Azokban a falvakban, ahová gyakran visszatérek, egyre többen ismerősként köszönnek nekem, volt, ahol „Skanzen Erika” néven szólítottak meg. Néha azt érzem, hogy csodabogárnak tartanak a házak és a tárgyak elhozatala miatt, de a magyarországi televíziócsatornák révén sokan hallottak már a Skanzenről, néhányan már jártak is itt. Sokat számít egy-egy rádió- vagy televízió-műsorban való szereplésem, visszatérésem alkalmával többen megemlítik, hogy láttak a tévében, amitől fontosabb személynek tűnök számukra. Alakultak ki baráti kapcsolatok is, vannak pótnagymamáim, és előzetes kérésre vittem már Magyarországon kapható termékeket erdélyi ismerőseimnek (pl. vetőmagot, levendulát termesztő lelkésznek levendulás méterárut). Ugyanakkor sokszor eszembe jut Szabó Magda *Az ajtó* című regényéből Emerenc és az író nő kapcsolata, az Emerenc lelkéhez vezető ajtók sora. Egy-egy találkozás, interjúkészítés folyamán előttem is megnyílnak ajtók, sokféle ember fogad a bizalmába, de a távolságból és munkáim sokaságából adódóan úgy érzem, maradnak elvarratlan szálak.

Tanulmányomban igyekeztem összegezni, hogy a terepmunka a néprajzi muzeológiai interpretáció szempontjából is nagy súllyal bír. A terepen gyűj-

tött élettörténetektől, dokumentumoktól, fényképektől és a tárgyakról szerzett információktól válik hitelessé a múzeumi bemutatás, így lesz a személytelen enteriőrökből személyes, a látogatókat érzelmileg is megérintő kiállítás. Mindehhez számomra fontos, hogy a terepen mindvégig nyitott legyek a körülöttem lévő emberekre, és ahogy jönnek az új impulzusok, a szubjektív érzések, azokat is beépítem a kutatásomba, illetve azok hatására alakítsam a kutatás további szakaszát.

IRODALOM

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.

BALASSA M. Iván – CSERI Miklós (szerk.)

1999 *Népi építészet Erdélyben*. Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum.

MALONYAY Dezső

1909 *A magyar nép művészete II*. Budapest, Franklin Társulat.

NAGYNÉ BATÁRI Zsuzsanna

2014 *Tájegység születik. Szabadtéri kiállítások rendezésének kérdései az Észak-magyarországi falu tájegység esettanulmánya alapján*. Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum.

NAGYNÉ BATÁRI Zsuzsanna – LAJOS Veronika

2017 Kulturális reprezentáció? Részvétel? Együttműködés? Felvetések a Szabadtéri Néprajzi Múzeum példáján. *Ház és Ember*, 28–29, 105–117.

TÁNCZOS Vilmos

2000 Ellene mondjak-e az ördögnek? In: TÁNCZOS Vilmos: *Keletnek megnyílt kapuja*. 7–9. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.

ÚJSZÁSZY Kálmán

1936 *A falu. Útmutatás a magyar falu tanulmányozásához*. Kisfaludy László, Sárospatak.

VARGHA László

1997 *Kide és a Borsa-völgy népi építésze*. Feldolgozta, sajtó alá rendezte, a bevezető és összegző tanulmányt írta: H. CSUKÁS Györgyi – KECSKÉS Péter. /*Ház és Ember* 11./

VASS Erika

2012 *A Hunyad megyei református szóránymagyarság*. Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum.

2016 *Az újszékelyi unitárius egyházközség története a források tükrében.* Szentendre, Szentendre Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közalapítvány.

VASS Erika – BUZÁS Miklós

2007 Az Erdélyi épületegyüttes a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. (Telepítési koncepció, 2006. november). *Ház és Ember*, 20, 227–266.

ERIKA VASS

LESSONS FROM THE FIELDWORK FOR THE TRANSYLVANIA BUILDING COMPLEX OF THE OPEN AIR ETHNOGRAPHIC MUSEUM

In my study, I summarize the lessons from the fieldwork conducted for the Open Air Ethnographic Museum's Transylvanian building complex. We try to get to know and present the past and present of each countryside and village in a complex way, looking at elements of the built, material, and spiritual heritage. As a result of the fieldwork begun in 2006, we have disassembled buildings and collected objects in many areas. Following the survey of a larger region, we first narrow down the circle to the buildings that are important to us, then come the architectural survey camps, and the research into family history and ethnobotany. All this is then completed with archival data collection.

During the design of the concept, we were careful to demonstrate social diversity, which affected the choice of both the buildings and the objects. The diversity of our research is reflected in the objects that we collected, which contain not only ornate costumes and representative articles or 17th-century tin dishes from a mansion, but also everyday instruments and contemporary souvenirs. The latter are just as important impressions of an era as the 19th-century painted furniture, for example.

Through the information provided by the life stories, documents, photographs and objects collected in the field, the museum presentation becomes credible, making the impersonal interiors personal, affecting the visitors on an emotional level. For this, it is important to be open to the world around me in the field, to incorporate the new impulses encountered during fieldwork into my research, and to allow their effects to shape the further stages of my research.